

Однією з умов створення ситуації реальної зацікавленості учнів старшого шкільного віку процесом і результатами своєї праці є демократизація всієї системи виховної роботи в школі. Вона передбачає розширення прав особистості старшокласника, надання йому можливості для творчого пошуку, вибору змісту, форм і методів роботи, залучення до різних видів управлінської діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова-Славская К.А. Типология активности личности // Психологический журнал. – Т.6, 1985. – № 5. – С. 3-19.
2. Бондаревская В.А. Формирование нравственного сознания старших школьников: Дис. ... докт. пед. наук. – М., 1980. – 460 с.
3. Галузьяк В. М. Типология базовых моделей воспитания // Научные записки Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского. Серия: Педагогика и психология. – Выпуск 7. – Винница, 2002. – С.94-102.
4. Гришина Н.В. Психология социальных ситуаций. – Вопр. психологии. – 1997. – №1. – С. 121-132.
5. Момонов В. Человек, Мораль, Воспитание. (Теоретико-методические проблемы). – М.: Прогресс, 1975. – 161 с.
6. Рейнвальд Н.И. Психология личности. – М.: УДН, 1987-200 с.
7. Сартр Ж.-П. Стена: Избран. произведения. – М.: Политиздат, 1992. – 480 с.
8. Сметанський М.І. Теоретичні засади сучасних концепцій виховання // Шлях освіти. – 2004. – №3. – С. 2-6.
9. Сметанський М.І. Сметанський М.І. Формування соціальної відповідальності вчителя в системі „школа – вуз – школа”. Дис. ... докт. пед. наук. – К., 1994. – 305 с.
10. Сухомлинський В.О Народження громадянина // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. – К., 1977. – Т.3. – С. 283-582.
11. Bennelt, Carson M.A Skinnerian view of human freedom // Humanist, 1990, v.50, No4, p. 18-20, 30.

УДК 371: 37.034 – 053.6

А.В. Горлова

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розглянуті педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського щодо виховання дітей підліткового віку. Аналізується значення положень класика української педагогіки для сучасної концепції особистісно орієнтованого навчання й виховання.

In the article pedagogical ideas of Suhomlinskiy about teenagers education are observed. The role of the Ukrainian pedagogic classic for modern concept of personal oriented teaching, individual treatment is analyzed.

Сьогодні, як ніколи, стає зрозумілим, що від моральних норм, цінностей та правил поведінки, яких дотримуються члени суспільства, залежить його розвиток, його доля. З огляду на деформацію багатьох традиційних моральних цінностей, зниження рівня духовності суспільства, зростання проявів моральної незрілості молоді, що є наслідком політичної та економічної кризи, вітчизняна система виховання повинна відзначатись системністю, орієнтуватися на досягнення світової прогресивної педагогічної науки, бути оперативною, гнучкою, гуманною.

Особливої уваги потребує проблема виховання підлітків, тому що саме підлітковий вік є найактивнішим, найскладнішим періодом становлення особистості. В даному віці закладаються базові соціальні установки, самооцінка, ставлення до оточуючих. Дуже важливим є те, що в цей період створюється власна система цінностей зростаючої людини,

стабілізуються особистісні якості, формується характер, визначається лінія поведінки, складаються норми моралі. Тож від того, в якому виховному середовищі відбувається «перехід від дитинства до дорослості», залежить подальший розвиток і доля особистості.

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, одним із найдієвіших напрямів реформування сучасної системи виховання є особистісно орієнтований підхід, який «має ґрунтуватися на переконливій міжособистісній комунікації (спілкуванні) як основному засобі впливу особистості педагога на вихованця. Навіювання, маніпулювання, примус розглядаються такими, що не відповідають гуманізації виховного процесу, оскільки їх цілі та зміст оцінюються неприйнятними з погляду моралі» [2:4].

У психолого-педагогічній науці проблема морального становлення підлітка висвітлювалася у працях Ш.А. Амонашвілі, В.Г. Баженова, І.Д. Беха, Л.І. Божович, І.С. Кона, В.С. Мухіної, В.А. Татенко, Д.І. Фельдштейна, М.Г. Яновської. Проте саме принципи положення класика української педагогіки В.О.Сухомлинського, запропоновані і доведені багаторічною практикою роботи з дітьми, є фундаментом сучасної особистісно орієнтованої моделі виховання.

Мета нашої статті – проаналізувати педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського щодо виховання підлітка, які присвячені індивідуальному підходу й міжособистісній взаємодії педагога і вихованця.

Наполегливий, творчий педагог-новатор, Василь Олександрович все своє життя присвятив вирішенням проблем навчання та виховання Людини. «Людина в дитині, оце все *інше*, дитяче в людині, вміння все це збагнути, осягти, зрозуміти, відчутти – це один із найголовніших секретів виховання... Щоб знати дитину, щоб бачити в ній Людину, вихователь мусить пізнати її, дитину, серцем» [7]. Гуманістичні ідеї В.О.Сухомлинського, випереджаючи час, окреслювали велику кількість проблем, які раніше не були предметом педагогічної рефлексії в радянській системі виховання. Моральні цінності підростаючої особистості, її духовний світ, питання пізнання і самопізнання, проблеми міжособистісної взаємодії педагога та вихованця – ось далеко не повний перелік тем багаточислених творів великого педагога. Такі його праці, як «Етюди про комуністичне виховання», «Моя педагогічна система», «Серце віддаю дітям», «Павлиська середня школа», «Народження громадянина» та ін., містять ідеї та положення, які необхідно опанувати кожному, хто присвятив себе педагогічній справі. Це, насамперед, *любов, довіра і повага до дитини, звернення до внутрішнього світу дитини, розвиток творчих сил кожної особистості, опора на демократичні педагогічні засоби, звернення до емоційної сфери вихованця у процесі навчання та виховання.*

Особливу увагу В.О.Сухомлинський приділяв проблемам духовного життя людини в період отрочтва, коли «відбуваються настільки глибокі зміни в житті людини, що багато явищ її пізнання, розумової праці, поведінки, взаємовідносин з товаришами, емоційного, естетичного і морального розвитку здаються вихователеві незбагненими і таємничими» [9: 283].

Підлітковий вік, внаслідок динаміки й складності якісних та кількісних змін розвитку дитини, називають «критичним». Разом з особливими фізичними змінами в цей кризовий період відбувається становлення «Я-образу», формування самосвідомості, народження особистості. «Це немов би друге народження людини... Народившись удруге, людина заявляє...: «Не опікайте мене, не ходіть за мною, не обмежуйте кожний мій крок... Я самостійна людина... Мені необхідна підтримка старшого товариша. Я досягну своєї вершини, якщо опиратимуся на плече сильної й мудрої людини. Але мені соромно сказати про це» [9:340]. Саме у цей складний, суперечливий для дитини час, розуміння, підтримка і допомога дорослого є запорукою успішності формування повноцінної особистості.

Визначити шляхи та методи впливу на підлітка можливо лише за умови знання його психології та закономірностей морального розвитку. Педагогові у своїй роботі, стверджує В.О. Сухомлинський, обов'язково треба зважати на такі суперечності духовного розвитку підлітків:

- непримиреність до зла, неправди, готовність вступити в боротьбу, з одного боку і, з другого боку, – невміння розібратися в складних явищах життя;
- бажання бути хорошим, прагнення до ідеалу і водночас нетерпіння «оголеності» ідей виховання;
- прагнення самоутвердитись і невміння це робити;
- глибока потреба в пораді, допомозі – і водночас небажання звернутися до старшого;
- багатство бажань і обмеженість сил, досвіду, можливостей для їх здійснення;
- показне заперечення авторитетів, захоплення ідеальним і сумнів у тому, що ідеальне може бути в нашому буденному житті;
- зневага до егоїзму, індивідуалізму і... чутливе самолюбство;
- подив перед невичерпністю науки, прагнення багато знати, переживання почуття натхнення, радості інтелектуальної праці і разом з тим поверхове, навіть легковажне ставлення до навчання, до своїх повсякденних завдань;
- романтична захопленість і... грубі вихватки, «моральне невігластво», захоплення красою і... іронічне ставлення до краси.

Не треба драматизувати наявність цих суперечностей. «Їх неможливо обійти, або зовсім усунути. Умілою виховною роботою вони згладжуються, послаблюються, невмілою – поглиблюються, загострюються, приводять до конфліктів» [9: 332-339].

Підліток не завжди сприймає реальність об'єктивно, адекватно оцінює себе й оточуючих. Тому дуже часто виявляє роздратованість, тривожність, негативізм, агресію як самозахист. Не випадково В.О. Сухомлинський, підкреслюючи умови перетворення дитини у «важкого підлітка», наголошував на негативному впливі мікросередовища: «Причини, в силу яких дитина стає важкою, такою, що не встигає, відстає, в більшості випадків ховаються у вихованні, в умовах, які оточують дитину в роки раннього дитинства» [10: 107].

Але найбільш драматично типові ознаки «критичного періоду» виявляються в підлітковому віці. Саме зараз складаються норми соціальної поведінки, норми моралі. Саме в цей час існує можливість чинити педагогічний вплив, тому що внаслідок недостатнього морального досвіду моральні переконання знаходяться в нестійкому стані [3: 269]. На питання «Чому вчорашній малюк, перетворюючись у підлітка, стає грубим, різким, байдужим?», Василь Олександрович відповів, що «в підліткові зникає все добре в тому випадку, якщо воно не створювалося, якщо вихователь вважав, що все добре дається дитині від природи» [9: 288]. Особистістю, зауважує О.В. Сухомлинський, людина не народжується, а стає лише у процесі виховання. «Жива істота», маленька дитина за допомогою вихователя пізнає світ, **поступово** стає особистістю. «Підліток – це, образно кажучи, квітка, краса якої залежить від того, який догляд був за нею. Краса квітки не може впасти з неба. Її треба творити роками» [9: 290-291]. Тому найактуальнішою проблемою виховання підлітка є пошук, підтримка і формування Людини в людині, яка крок за кроком оволодіває механізмами морального саморозвитку, самовиховання, успішної взаємодії з оточенням.

Уся система поглядів В.О.Сухомлинського на педагогічний процес ґрунтується на щирій впевненості в унікальності, «неповторності людської індивідуальності дитини» [10: 449]. Тільки людина, для якої дитина, підліток є неповторним світом, здатна розуміти й виховувати. «Найточнішим визначенням було б наступне: процес виховання полягає в єдності духовного життя вихователя й вихованців – у єдності їх ідеалів, устремлень, інтересів, думок, переживань», – пише Сухомлинський [Там само]. Саме на такому розумінні взаємовідносин між вчителем і підлітком базуються погляди на сутність виховання сьогодні, коли педагог і вихованець є партнерами, однопумцями. Реалізуюючи принципи *неповторності кожної дитини; визнання кожного учня особистістю; людяності, чуйності і тактовності по відношенню до учнів; принцип залежності розвитку особистості учня від особистості вчителя* [5: 5-11] в індивідуальній роботі з підлітками, учитель демонструє вихованцям свою щирю віру в їх унікальність, здатність до самовдосконалення. Справжній

педагог завжди виявляє єдність довіри й вимогливості, делікатне ставлення й повагу до внутрішнього світу кожного, особливо «важкого», «кризового» підлітка.

Виходячи з практики роботи з дітьми підліткового віку, можна зазначити: підлітки «групи ризику» мають безліч позитивних якостей: їм властиві життєлюбство, жага нових випробувань, активність. Більшість з них добре розвинуті фізично, загартовані, здатні до ризику. Вони частіше виявляють прагнення до справедливості, самовідданості, є надійними друзями. Отже, «якщо все це вмiло спрямувати вчасно на моральні спонуки, якщо розумно підмітити те прекрасне в характері важкого підлітка, що притаманне людському родові, то є вся вірогідність одержання найвищого виховного результату. І тут справжній педагог постійно перебуває в пошуку таких відносин з підлітком, щоб уся система їх сприяла творчому розкриттю його душі» [4: 125-126].

Як показує практика, найефективнішими методами виховання підлітків є такі, що демонструють щирість учителя в підтримці дитини, зацікавленість педагога в житті вихованця, готовність дорослого співпрацювати з учнем на засадах партнерства. Система «вихователь-підліток» є успішною, коли педагог зумів зробити дитину своїм помічником, «коли вона активно допомагає у створенні самої себе» [1: 4]. А це може відбуватися лише у тому випадку, коли між вихователем та підлітком встановлюються тонкі, інтимні стосунки, засновані на глибокій взаємоповазі, розумінні, довірі. Про ці складові педагогічної праці переконливо говорить в своїх роботах В.О. Сухомлинський: «Берегти інтимність, недоторканість духовного світу підлітка – одне з найскладніших виховних завдань... Якщо хочете, щоб підліток прийшов до вас по допомогу, відкрив перед вами свою душу, – бережіть саме ті куточки його душі, доторкання до яких сприймається боляче» [9: 310]. Василь Олександрович наголошував: брутальне втручання деяких дорослих в думки та переживання підлітка з метою «зачепити» його «за живе» залишає іноді душевні рани на все життя, притупляє емоційну чутливість, виховує товстошкірість [9: 310].

У багатьох випадках саме особистість педагога спрямовує лінію розвитку особистості підлітка. Тому до професійних якостей та особистісних моральних надбань вихователя висуваються високі вимоги. «Вирішальне значення має те, яких людей побачить у нас підліток. Ми мусимо бути для підлітків зразком багатства духовного життя; лише за цієї умови ми маємо моральне право виховувати», – пише В.О. Сухомлинський [9: 383]. Педагог повинен бути закоханим у свою справу, багато знати, вчитися впродовж всього життя, творчо підходити до розв'язання будь-якої проблеми: «Ніщо так не здивовує, не захоплює підлітків, ніщо з такою силою не народжує бажання стати краще, як розумна, інтелектуально багата й щедра людина» [Там само].

Найтоншим інструментом впливу на внутрішній світ вихованця, В.О. Сухомлинський вважав слово вчителя: «Багаторічний досвід переконує в тому, що слово вчителя пробуджує у малої дитини, а потім і в підлітка... *почуття людини* – глибоке переживання того, що поруч зі мною людина із своїми радощами й печалями, інтересами й потребами» [9: 315]. Саме за допомогою краси слова можна навчити дитину співпереживати, виявляти весь діапазон почуттів до іншої людини, яка потребує допомоги. Василь Олександрович наголошує: саме за допомогою слова «можна навчити дітей умінню бачити в людських очах найтонші відтінки переживань: горе, тривогу, образу, відчай, сум, безнадію, самотність» [9: 317]. Так починається шлях підлітка до світу взаємовідносин, коли кожен зустрічає людину, якій треба допомогти в біді, проявити співчуття й благородство. «Ніякі колективні заходи не можуть замінити цього глибокого індивідуального поруху людської душі», – наполягає В.О. Сухомлинський [Там само].

Осмислення та аналіз педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського дають змогу стверджувати, що ідеї й переконання видатного українського учителя-експериментатора, творця авторської школи, мають надзвичайне теоретичне і практичне значення для вирішення *сучасних* виховних завдань. Сьогодні незаперечною зацікавленістю педагогів викликає погляд В.О. Сухомлинського на проблеми морального виховання, які повинні розв'язуватися шляхом індивідуального, особистісного підходу до учнів. Звичайно, нові

умови життя потребують і нових підходів до виховання підлітків, проте особистісно розвивальний вектор цієї важливої роботи може бути доповненим та зміцненим педагогічними знахідками видатного павлівського педагога.

Здобутки В.О. Сухомлинського в галузі гармонійного розвитку духовності підлітка, його розуму й почуттів, не вичерпуються окресленими в статті положеннями, вони є джерелом пошуку й вдосконалення майстерності вихователів, які працюють на засадах особистісно орієнтованого підходу. Наступні дослідження системи поглядів на виховання великого українського педагога ми вбачаємо в опрацюванні проблеми створення особистісного образу «Я» підлітка, гуманістичного за своєю сутністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Виховання особистості. – У 2 кн. – Кн. 1. – Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості. – У 3 т. – Т.2. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Божович Л.И. Проблемы формирования личности: Под редакцией Д.И. Фельдштейна. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 352 с.
4. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
5. Міхелі С. Педагогічні ідеї В.О. Сухомлинського як концептуальна основа особистісно орієнтованого підходу // Початкова школа. – 2003. – №9. – С. 5-11.
6. Федяєва В.Л., Сараєва О.В. Педагогічна система В.Сухомлинського: Навчально-методичний посібник. –Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – 144 с.
7. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система: [З неопублікованої книги «Педагогічна культура»] // Радянська школа. – 1988. – №6. – С. 87-91; №7. – С. 79-84.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 3. – Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – 640 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5-ти т. – Т. 5. – Статті. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.

УДК 373.036.5:7

Т.С. Житнік

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА ДІТЬМИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті робиться спроба теоретично дослідити психологічні особливості сприймання творів художнього мистецтва дітьми, проаналізувати значення впливу творів художнього мистецтва на розвиток художньо-творчої активності дитини старшого дошкільного віку.

The article gives an attempt of analysis psychologis peculiaritu child's the apprehension of work of art, to analuse the importance of inflience of work of art to the art-creative activity of personality's development senior preschooler.

Із давніх давен мистецтво займало важливе місце у процесі формування особистості. Особливої уваги заслуговує художнє мистецтво, сприймання творів мистецтва дітьми та вплив на прилучення дитини дошкільного віку до художньої творчості, стимулювання її до творчої активності, самовираження, і, як слідство, до забезпечення гармонійного співіснування індивідуальних творчих якостей та особистісних життєвих потреб.

Роботи наукових дослідників, яких турбує проблема розвитку дитячої творчості та художньо-творчої активності дитини, ми аналізуємо в наступних публікаціях та наукових роботах: Виготський Л.С. «Уява і творчість у дитячому віці», Міщиха Л.П. «Психологія